

Η επινόηση και η υιοθέτηση της χρήσης των κεραμικών αγγείων

Κωνσταντίνα Παπακώστα

Αρχαιολόγος, Μ.Σ.Σ.

Τα κεραμικά αποτελούν τους «αφανείς πρωταγωνιστές» της σύγχρονης ζωής. Είναι, μάλιστα, τόσο στενά συνδεδεμένα με κάθε όψη της, ώστε είναι δύσκολο να φανταστούμε το ένα αποκομμένο από το άλλο. Διάφορες μορφές κεραμικών βρίσκονται στις μηχανές των αυτοκινήτων μας, στα κτίρια που κατασκευάζουμε, στα μικροσίπ των ηλεκτρονικών υπολογιστών μας, ακόμα και σε κάποια τμήματα των διαστημοπλοίων. Το πεδίο των χρήσεών τους είναι τόσο ευρύ, ώστε καθίσταται δύσκολη ακόμα και η απλή απαρίθμησή τους. Η χρήση ψημένων κεραμικών, ωστόσο, αρχαιολογικά τεκμαίρεται ήδη από τη μεσολιθική περίοδο. Το θέμα των απαρχών της επινόησης της κεραμικής απασχόλησε πολύ πρώιμα τους μελετητές του ανθρώπινου πολιτισμού και, μετά τη μεσολάβηση μεγάλου διαστήματος λήθης, έχει επανακτήσει τη θέση του στη θεωρητική έρευνα.

Κατά τη μελέτη των αγγίων που κατέστησαν αναγκαία την εμφάνιση της παραγωγής κεραμικών μπορούν να διακριθούν δύο διαστάσεις: η πρώτη αφορά την παρουσίαση κάποιων από τις σημαντικότερες θεωρίες που ερμηνεύουν την υιοθέτησή της από τις πρώιμες

1. Δίωτο αγγείο με ανθρώπινο πρόσωπο και στήθη. Φυλή Γουρούμπα, Νιγηρία.

κοινωνίες, και η δεύτερη την πρόταση μιας ερμηνείας για τους λόγους που οδήγησαν τις κοινωνίες αυτές στη σύλληψη ενός τόσο σημαντικού νεωτερισμού, όπως η κατασκευή κεραμικών αγγείων.

Λόγοι υιοθέτησης της κεραμικής

Πριν προχωρήσουμε στην πραγμάτευση αυτού του θέματος, πρέπει να σημειωθεί πως γίνεται αποδεκτό ότι η κεραμική εισάχθηκε, ως τεχνολογία, σε διάφορα μέρη του κόσμου σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η αποδοχή αυτή αναφέρεται είτε στην επινόηση είτε στην υιοθέτηση της κεραμικής¹. Το γεγονός αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει, τουλάχιστον όσον αφορά την υιοθέτηση αυτού του νεωτερισμού, καθώς τα οφέλη και τα πλεονεκτήματά του γίνονται εύκολα αντιληπτά, ενώ είναι προφανή σε σύγκριση με δοχεία φτιαγμένα από άλλο υλικό και με άλλη μέθοδο, όπως αυτά από δέρμα, ξύλο, πέτρα, ή τα καλάθια. Με βάση αυτή την παραδοχή θα παρουσιάσουμε μια σύνοψη των σημαντικότερων θεωριών, οι οποίες επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν την ευρύτερη υιοθέτηση των κεραμικών αγγείων.

Κατ' αρχάς, κατά την αποθήκευση υγρών, το πορώδες της ψημένης κεραμικής επιτρέπει την εξάτμιση στην εξωτερική επιφάνεια του αγγείου, διατηρώντας δροσερό το περιεχόμενό του. Εξάλλου, ως υλικό το κεραμικό είναι μακροβιότερο και ανθεκτικότερο σε σχέση με τα καλάθια, τα δερμάτινα και τα ξύλινα σκεύη. Στα οικονομικά πλεονεκτήματα ανήκει ότι ο πηλός είναι παγκόσμια διαθέσιμος και άφθονος, όπως και ότι βρίσκεται και εξορύσσεται εύκολα. Έτσι, τα κεραμικά έχουν χαμηλό κόστος παραγωγής, οπότε εύκολα αποσύρονται από τη χρήση. Επιπλέον, ακόμα και μετά την απόσυρσή τους μπορούν να βρουν άλλα πεδία χρήσης, γεγονός που αποδεικνύουν πολυάριθμα παραδείγματα, όπως η χρησιμοποίηση σπασμένων κεραμικών ως υλικών πρόσμιξης για την κατασκευή νέων από τον ίδιο τον κεραμέα, ως υφαντικών βαρών, ως οικοδομικού υλικού, στα βυζαντινά λουτρά κ.λπ.². Άλλος λόγος υιοθέτησης της κεραμικής είναι η πλαστικότητα του πηλού, πράγμα το οποίο δίνει σχεδόν απεριόριστη ελευθερία στη μορφοποίηση του σχήματος του αγγείου³, ώστε να εξυπηρετήσει ποικιλία χρήσεων.

Ωστόσο, ως βασικό οικονομικό χαρακτηριστικό προβάλλεται ότι η κατασκευή των κεραμικών γίνεται στον ελεύθερο χρόνο των γυναικών. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, σε μόνιμα εγκατεστημένους ή ημιμοβαδικούς πληθυσμούς οι γυναίκες απασχολούνται σε δραστηριότητες κοντά στον πυρήνα της εγκατάστασης⁵. Έτσι, έχει προταθεί ένα μοντέλο που βασίζεται στην εξοικονόμηση χρόνου για να ερμηνευθεί η υιοθέτηση της παραγωγής κεραμικών⁶. Σύμφωνα με αυτό, η παραγωγή τους δεν απαιτεί πολύ χρόνο, αφού γίνεται μέσα στο νοικοκυριό και στο χρόνο που μένει ελεύθερος από άλλες δραστηριότητες. Επιπλέον, είναι λιγότερο χρονοβόρα από τις εναλλακτικές τεχνικές της πέτρας, του δέρματος ή της καθαυθλεκτικής, από τη στιγμή που η αύξηση της κεραμικής παραγωγής σε επίπεδο νοικοκυριού δεν συνεπάγεται αύξηση του απαιτούμενου χρόνου και κόπου (πράγμα που συμβαίνει με τις μήτρες, το χρόνο συσσώρευσης λίθων πριν από το ψήσιμο κ.λπ.). Μια άλλη παράμετρος που έχει ως αποτέλεσμα την εξοικονόμηση χρόνου

2. Υδρία διακοσμημένη με κυματοειδή μοτίβα. Φυλή Γκαόντα, Νιγηρία.

3. Μεγάλο αγγείο που κοσμείται με πλαστική ανθρώπινη κεφαλή και εγκάρξεις. Φυλή Αζάντ, Σουδάν.

είναι η χρήση των κεραμικών αγγείων ως μαγειρικών σκευών: Τα κεραμικά επιτρέπουν την άμεση και παρατεταμένη θέρμανση του νερού και του φαγητού πάνω σε ανοικτή φωτιά και η χρήση τους αυτή απαιτεί λιγότερη προσπάθεια και προσοχή από ό,τι οι έμμεσες μέθοδοι μαγειρέματος (όπως με θερμές πέτρες). Το γεγονός αυτό επιφέρει σε εκείνον που μαγειρεύει να αναλάβει ταύτοχρονα με το μαγείρεμα και άλλες δραστηριότητες⁷.

Παρότι η μόνιμη εγκατάσταση και η αγροτική οικονομία δεν μπορεί να προκάλεσαν την εμφάνιση της κεραμικής παραγωγής, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η στενή τους σχέση είναι τυχαία. Αντίθετα, φαίνεται ότι η γεωργία μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης για την υιοθέτηση (αν και όχι την επινόηση) της κεραμικής. Όταν η αύξηση του πληθυσμού δεν ξεπερνά τη διαθεσιμότητα της γης που μπορεί να τον συντηρήσει, τότε ο πληθυσμός μπορεί να στραφεί σε άλλες δραστηριότητες, όπως η αγγειοπλαστική⁸, υπό την προϋπόθεση, βέβαια, ότι άλλοι παράγοντες (όπως το κλίμα, οι φυσικοί πόροι και η ζήτηση) επίσης υποστηρίζουν την ανάπτυξη της συγκεκριμένης τεχνικής. Επιπλέον, μια γεωργική οικονομία επικεντρωμένη στην καλλιέργεια σιτηρών μπορεί να επισπεύσει την υιοθέτηση της κεραμικής, αν αυτή δεν έχει ήδη υιοθετηθεί, καθώς οι διατροφικές ανάγκες που σχετίζονται με τη δημιουργία απαιτούν δοχεία ανθεκτικά, με μέγεθος και σχήμα, τόσο για τη συλλογή, όσο και για το μαγείρεμα και την αποθήκευση των καρπών⁹, για τους λόγους που εκτίθενται στη συνέχεια.

Τα κεραμικά προσφέρουν κάποια πλεονεκτήματα που αφορούν την ποιότητα του μαγειρεμένου φαγητού. Όταν συγκεκριμένες τροφές θερμαίνονται μέσα σε ένα κεραμικό δοχείο γίνονται πιο εύπεπτες και εύγεστες, ενώ όταν βράζονται ή ατμίζονται απαλλάσσονται από τις τοξίνες. Έτσι, δίνονται περισσότερες εναλλακτικές λύσεις για την παρασκευή φαγητού και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα ευρύτερο φάσμα πιθανών τροφικών πόρων από τον ανθρώπινο πληθυσμό. Κατά συνέπεια, αυξάνεται η αξία των φυτών ως τροφίμων. Επίσης, δεν χάνεται καθόλου κρέας ή θρεπτικός ζωμός, όπως συμβαίνει στις ανοικτές φωτιές⁹.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι τα πλεονεκτήματα αυτά δεν οδήγησαν στην υιοθέτηση της κεραμικής αλλά έγιναν αντιληπτά σταδιακά και σε άμεση συνέχεια με τη χρήση τους σε άλλους τομείς διαφαίνεται στην περίπτωση των Ινδιάνων της περιοχής Σαθάνα Ρίβερ Βάλε στα νοτιοανατολικά της βορειοαμερικανικής ηπείρου. Εκεί τα κεραμικά δοχεία χρησιμοποιήθηκαν για έμμεσο βράσιμο, δηλαδή αγνοήθηκαν τα τεχνολογικά πλεονεκτήματα που έχουν για άμεσο μαγείρεμα στη φωτιά¹⁰. Το παράδειγμα αυτό υπονοεί ότι ενδεχομένως υπάρχουν και άλλες όψεις που μπορεί να ενθάρρυναν την εγκαθίδρυση και εξάπλωση της νέας τεχνικής, ανεξάρτητα από τα χρηστικά πλεονεκτήματα και την οικονομική διάσταση.

Έχει προταθεί πως η κεραμική μπορεί να θεωρηθεί ως τεχνολογία κύρους που υιοθετήθηκε από κοινότητες με κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες (όπως οι σύνθετες τροφολογικές κοινότητες) για να υπηρετήσει πολυδιάστατες κοινοτικές ανάγκες, όπως η σταθεροποίηση και την ενδυνάμωση της υπάρχουσας ελίτ. Σε αυτό το πλαίσιο υπογραμμίζεται η σημασία των τελετουργικών γευμάτων και επισημαίνεται ο σημαντικός ρόλος που παίζουν τα πρωτότυπα δοχεία τροφής στο να δημιουργήσουν χρέη ή υποχρεώσεις¹¹. Πράγματι, η εξαιρετικά πλαστική φύ-

4. Κυματοειδής διακόσμηση με την τεχνική των ουλών σε γυναικεία σώματα. Φυλή Γκιάντα, Νιγηρία.

5. Ερυθρό σιλβωμένο αγγείο διακοσμημένο με μεταλλικά στοιχεία. Πράκεια για καφετίρα που χρησιμοποιείται σε επίσημες περιστάσεις. Σουδάν.

ση του υλικού μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να δώσει έμφαση στην ιδιαιτερότητα των αγγείων, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν για να σεβίζονται ασυνήθιστες ποσότητες των πιο ποθητών τροφών και ποτών. Επιπλέον, οι χρήστες μπορούσαν να αποσούν την κεραμική «ροήτρου» κατά τη διάρκεια αυτών των γευμάτων, επιδεικνύοντας, έτσι, δραματικά τον πλούτο τους μέσω της καταστροφής της περιουσίας. Τα σχήματα των οστράκων που συλλέχθηκαν από τις θέσεις Φράγχθι και Άνζα, αλλά και Σουφλί Μαγουλά της Λάρισας (εικ. 6) και Σέσκλο (εικ. 7) μπορούν εύκολα να εννοηθούν σε συμπραζόμενα παρόμοιοι συμμοσίου. Μέσα από αυτή την οπτική, ορθά σχολιάζεται ότι ένας νεωτερισμός είναι πιο πιθανό να καθιερωθεί αν εισαχθεί από ένα άτομο με υψηλό κοινωνικό στάτους (σε αυτή την περίπτωση έναν σαμάνο)¹².

Άλλη διάσταση που πρέπει να διερευνηθεί σχετικά με τη λειτουργία και τη χρήση της πρώιμης κεραμικής είναι το συμβολικό της νόημα. Δεν μπορεί να είναι τυχαίο ότι αγγεία συμπεριλαμβάνονται σε ταφές και, αν αποδώσουμε συμβολική σημασία σε ένα μπρούτζινο εγχειρίδιο ή σε ένα μαρμάρινο σκεύος, δεν βρίσκουμε το λόγο γιατί δεν θα έπρεπε να συμβαίνει το ίδιο με ένα σπασμένο αγγείο. Μελετώντας τα όστρακα από το Φράγχθι, παρατηρούμε ότι λίγα μόνο εμφανίζουν οποιοδήποτε ίχνος από τη χρήση τους ως αγγείων, ενώ η εξαστοικεμένη διακόσμηση που φέρουν υποδηλώνει ότι κάθε αγγείο είχε ξεχωριστό νόημα. Λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και την προσπάθεια που επενδύεται από τους κεραμείς, μπορεί να υποθεθεί ότι η σπουδαιότητα του αγγείου, και επομένως η ιδιαίτερη σημασία του¹³, ερμηνεύεται ως μια απόπειρα της ελίτ να συνδέσει συμβολικά τους προγόνους με τους θεούς και τα πνεύματα¹⁴.

Υποθέτοντας ότι η αναζήτηση των αρχαίων της υιοθέτησης των κεραμικών αγγείων σε συντηρητικό αριθμό κοινοτήτων και χρήσεων έχει ικανο-

ποιηθεί σε ένα πρωταρχικό στάδιο από τα παραπάνω, ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια σειρά πιο συναρπαστικών, αν και πιο δυσερμήνευτων, ερωτημάτων: Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στην επιινόηση της κατασκευής κεραμικών; Υπήρχαν πράγματι ανάγκες που δεν μπορούσαν να θεραπευτούν από τον ως τότε γνωστό υλικό πολιτισμό και κατέστησαν την επιινόηση αυτή επιτακτική ανάγκη; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων που προχώρησαν σε αυτόν το νεωτερισμό;

Λόγοι επινόησης της κεραμικής

Πριν επιχειρήσουμε να προτείνουμε λύσεις στα παραπάνω ερωτήματα, κρίνουμε σκόπιμο να ανατραπούμε, κατ' αρχάς, δύο παγιωμένες αντιλήψεις, αυτή της επινόησης της κεραμικής τέχνης από μόνιμα εγκατεστημένους γεωργούς και αυτή που θέλει τα πρώτα αγγεία να καλύπτουν τροφοπαρασκευαστικές και αποθηκευτικές ανάγκες.

Η παρατήρηση ότι τα κεραμικά κατασκευάστηκαν αρχικά από μετακινούμενες ομάδες κυνηγών και τροφουλλεκτών και όχι από μόνιμα εγκατεστημένους γεωργούς δεν θεωρείται πλέον επαναστατική ή έστω νέα¹⁵. Τα βασικά επιχειρήματα που υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη, δηλαδή ότι κεραμικά πρωτοχρησιμοποιήθηκαν από γεωργικές κοινότητες, είναι τα εξής: αφενός η μεταφορά τους θα ήταν προβληματική για μετακινούμενες ομάδες, αφετέρου αρμόζουν καλύτερα στην αποθήκευση και το παρατεταμένο μαγείρεμα που απαιτούν τα δημοτριάκα των γεωργικών κοινοτήτων. Ωστόσο, το γεγονός ότι η κεραμική προηγήθηκε της γεωργίας μπορεί εύκολα να αποδειχθεί με παραδείγματα από διάφορα σημεία του κόσμου: υιοθετήθηκε στα υψίπεδα του Οζάρκ στα δάση της Ανατολικής Βόρειας Αμερικής περίπου το 100 μ.Χ. Όταν η γεωργία άρχισε να υιοθετείται, γύρω στο 900 μ.Χ., η κεραμική ήταν ήδη μια γερά θεμελιωμένη τέχνη¹⁶. Αντί-

στοιχα, η κεραμική εισάχθηκε στην Ιαπωνία ήδη από το 10.500 π.Χ. σε περιβάλλον τροφουσλλεκτικό και εξαπλώθηκε στα ακόλουθα 9.500 χρόνια, πριν αρχίσει να σκεύεται η πρακτική καλλιέργειας δημητριακών¹⁷. Αλλά και σε θεωρητικό επίπεδο η σχέση μεταξύ μόνιμης εγκατάστασης και κατασκευής κεραμικών αναθεωρήθηκε καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο συσχετισμός μεταξύ των δύο είναι αδύναμος. Η κύρια συνέπεια της κινητικότητας υπήρξε το να περιοριστεί η διασπορά κεραμικών με συγκεκριμένες χρήσεις (π.χ. αποθηκευτικά αγγεία) και όχι η εισαγωγή της ίδιας της τεχνικής¹⁸.

6. Σκύφος. Αρχαιότερη Νεολιθική, Σουφλί Μαγούλα Λάρισας.

7. Σκύφος. Αρχαιότερη Νεολιθική, Σέσκλο Μαγνησίας.

Άλλη μια ευρέως αποδεκτή άποψη ανατρέπεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα, το ότι, δηλαδή, τα πρώτα αγγεία που κατασκευάστηκαν ήρθαν να καλύψουν τροφοπαρασκευαστικές και αποθηκευτικές ανάγκες. Οι τροφοπαρασκευαστικές ανάγκες, ωστόσο, μπορούσαν να καλυφθούν ικανοποιητικά με έμμεσο μαγείρεμα με πέτρες¹⁹, ενώ τα πρωτόγονα αγγεία στην τεχνολογία πήλινα αγγεία δεν μπορούσαν να αντέξουν το έντονο θερμικό σοκ που προκαλεί το παρατεταμένο μαγείρεμα πάνω από ανοικτή φωτιά²⁰. Επιπλέον, υπάρχουν παραδείγματα Εσκιμώων που μαγειρεύουν σε ανοικτή φωτιά σε σκεύη από στεατίτη, ενώ υποαρκτικές ομάδες βάζουν στη φωτιά σκεύη από φλοιό δέντρων για να μαγειρέψουν²¹. Ακόμη, αποθηκευτικοί λάκκοι επιχρισμένοι με πηλό (π.χ. στο Τζάρμπο και στην Ιερικώ²²) αποτελούν ευκολότερα επιτευκτά λύση από την κατασκευή ενός μεγάλου αποθηκευτικού δοχείου: οι πρώιμοι κεραμείς δεν είχαν ούτε τις απαραίτητες γνώσεις, αλλά ούτε και την απαιτούμενη επιδεξιότητα²³. Εξάλλου, τα αρχαιολογικά δεδομένα από το Φράγχχι δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να υποστηρίξουν υποθέσεις σχετιζόμενες με αποθηκευτικές δραστηριότητες²⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατασκευή χρηστικών αγγείων (π.χ. μαγειρικών) απαιτεί προχωρημένο επίπεδο τεχνολογίας: η επιλογή

8. Αγγείο της Μέας Νεολιθικής περίοδου από το Φράγχχι. Μουσείο Ναυπλίου.

των πρώτων υλών, η κατεργασία τους, η ανάμειξη τους για την κατασκευή του σκεύους απαιτεί περισσότερη γνώση και φροντίδα από ό,τι σε ένα σκεύος επίδειξης, καθώς πρέπει να αντιστέκεται σε ακραίες θερμικές εντάσεις, να είναι ανθεκτικό και μακρόβιο. Οι τελευταίες ιδιότητες πρέπει να χαρακτηρίζουν και τα αποθηκευτικά αγγεία, τα οποία φέρουν πρόσθετες δυσκολίες στην κατασκευή τους λόγω του μεγάλου τους μεγέθους, αλλά και γιατί είναι ζωτικής σημασίας να είναι ανθεκτικά στο χρόνο²⁵.

Αποκλείοντας την προετοιμασία τροφής και την αποθήκευση, μπορεί λογικά να υποθεθεί ότι η κεραμική υιοθετήθηκε λόγω του μεγάλου πλεονεξόμενων δυνατοτήτων της, παρά για τα άμεσα πλεονεκτήματά της. Η αδυναμία της θέσης αυτής αποδεικνύεται εύκολα. Η κεραμική παρέμεινε μια απλή τέχνη κατά τη διάρκεια μιας παρατεταμένης περιόδου στα παραδείγματα της αγγειοπλαστικής Τζομόν της Ιαπωνίας, της Αλάσκας, των δασών της Β. Αμερικής και της πρώιμης Νεολιθικής στην Ευρώπη²⁶. Αν και οι ιδιότητες του ψημένου πηλού ήταν γνωστές στη Μέση Ανατολή, αφού χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή ειδωλίων²⁷ και σε κάποιες περιοχές τέτοια τεχνουργήματα χρονολογούνται ως και την Ανώτερη Παλαιολιθική²⁸, οι άνθρωποι δεν εφάρμοσαν την αντίστοιχη τεχνική και στην κατασκευή αγγείων²⁹. Επιπλέον, υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις στις οποίες πρώιμες προσπάθειες για την κατασκευή αγγείων εγκαταλείφθηκαν, όπως στη Χοροκοπία της Κύπρου, όπου η παραγωγή τους αντί-καταστάθηκε από την κατασκευή φιαλών από στεατίτη, ή στο Τσατάλ

Χουγιούκι, όπου παρατηρήθηκε ένα εκτεταμένο κενό μεταξύ των πρώτων δειγμάτων αυτής της τεχνολογίας και της τελικής ανάπτυξής της³⁰.

Ακόμα πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι να διερευνηθεί η χρήση των αγγείων εκεί που τελικά υιοθετήθηκαν, και μάλιστα στα πρώιμα στάδια, πριν, δηλαδή, αποκαλυφθούν όλες οι πτυχές των τεχνολογικών πλεονεκτημάτων του πηλού. Τα ευρήματα από την Άνζα Ι (ΝΑ πρώην Γιουγκοσλαβία, χρονολογούνται στα 6100-5800 π.Χ., μια Βαλκανική παραλλαγή της αιγιακής Αρχαιότερης Νεολιθικής)³¹, και από το Φράγχχι της Αργολίδας³² δεν υπογορεύουν ότι τα σχήματα των αγγείων που βρέθηκαν εκεί ήταν κατάλληλα για μαγείρεμα ή αποθήκευση: στην πρώτη θέση η πλειονότητα αποτελούνταν από λεπτά, ερυθρά σιλβωμένα κλειστά αγγεία και ανοικτές φιάλες, ενώ στη δεύτερη κυριαρχούσαν τροπιδωτά σώματα με επιθήες βάσεις ή ψηλά πόδια. Έχει τεκμηριωθεί ότι το ποσοστό οστράκων που προέρχονται από μαγειρικά σκεύη από το Φράγχχι κυμαίνεται γύρω στο 10%³³. Τα αρχαιολογικά δεδομένα από τη Μακεδονία³⁴ και την Αττική³⁵ συνάδουν με το παραπάνω συμπέρασμα, επισημαίνοντας ακριβώς τη συντριπτική παρουσία λεπτότεκνης κεραμικής στα στρώματα της Αρχαιότερης Νεολιθικής, σε σημείο που να θεωρείται απαραίτητο να αναζητηθούν τα πρώιμότερα στάδια πειραματισμού, τα οποία προϋποθέτει η καλής ποιότητας κεραμική της περιόδου αυτής. Ωστόσο, η περίοδος εξοικείωσης με τον πηλό και τις ιδιότητές του πράγματι προϋπάρχει, όπως προαναφέρθηκε, και αναγνωρίζεται στη μακρά περίοδο χρήσης ειδωλίων κα-

τασκευασμένων από αυτό το υλικό³⁶. Επομένως, οι λύσεις που προβάλλουν τα πρακτικά-οικονομικά πλεονεκτήματα ως αίτια για την επινόηση της κεραμικής (ως τεχνικής κατασκευής αγγείων) δεν υποστηρίζονται από τα αρχαιολογικά δεδομένα. Αντίθετα, ο συμβολικός-τελετουργικός χαρακτήρας των ειδωλίων έχει τεκμηριωθεί με επιτυχία με κύριο εκφραστή τη M. Gimbutas³⁷. Δεδομένου ότι η γνώση των ιδιοτήτων του συγκεκριμένου υλικού συνδέραμε και στην εξέλιξη της τεχνικής χρήσης του, δηλαδή από τον μαγικο-θρησκευτικό χαρακτήρα των ειδωλίων στην καθημερινή, αναλώσιμη ταυτότητα των αγγείων, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι οι πρώτες φάσεις της κατασκευής κεραμικών αγγείων έφεραν τη μαγικο-θρησκευτική φόρτιση της πρωιμότερης χρήσης της πρώτης ύλης τους.

Έχει υποστηριχθεί με πειστικότητα ότι οι πρώτοι κεραμείς ήταν γυναίκες³⁸ (κυρίως πριν από την υιοθέτηση του κεραμικού τροχού, υπάρχει μια μακρά παράδοση σε πολλές κοινωνίες, που ήθελε τους κεραμείς αποκλειστικά γυναίκες³⁹). Αυτές, ως οι τροφουλλογείς της κοινότητας, είχαν εξάρτητη γνώση των ιατρικών, ναρκωτικών και τροφικών ιδιοτήτων των φυτών. Η κατασκευή πηλίνων αγγείων συσχετίζεται με την εκμετάλλευση των φυτών, με βάση τον ισχυρισμό ότι οι κεραμείς θα έπρεπε να έχουν κάποια προκαταρκτική γνώση σχετικών υλικών και διαδικασιών. Οι ίδιες γνώσεις που απαιτούνται για τον εντοπισμό, τη συλλογή και την επεξεργασία φυτών για την παρασκευή τροφής, αλλά και για άλλες χρήσεις, απαιτούνται και για τον εντοπισμό και επεξεργασία του πηλού ως πρώτης ύλης. Και αυτός απαιτεί εξευγενισμό, πλαστική μορφοποίηση και τελικά ψήσιμο, διαδικασίες γνώριμες ήδη από την προετοιμασία τροφής⁴⁰. Επίσης προτείνεται ότι τα πρώτα αγγεία δημιουργήθηκαν ως εργαλεία για την εκμετάλλευση φυτών, προκειμένου να θεραπεύσουν ανάγκες του ανθρώπι-

νου σώματος. Η στενή σχέση μεταξύ της φροντίδας του σώματος, συνεισφοράς του ίδιου του ανθρώπου, και των κεραμικών αγγείων είναι σαφής από το σχόλιο του Harding⁴¹ ότι «στους Ζούι (της Αμερικής) τα αγγεία είναι όντα και όχι πράγματα», όπως επίσης το γεγονός ότι τα νεολιθικά αγγεία της ΝΑ Ευρώπης έχουν στήθη, χέρια, πόδια και διακόσμηση παρόμοια με αυτή των γυναικείων ειδωλίων (βλ. σχόλιο του Hodder⁴²), πράγμα που τεκμαίρεται και από εθνογραφικά παράλληλα από το Σουδάν και τη Νιγηρία⁴³ (εικ. 1, 3). Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, το γεγονός ότι στη Νιγηρία, όπου οι ουλές χρησιμοποιούνται για να κοσμήσουν το ανθρώπινο σώμα, τα ίδια μοτίβα χρησιμοποιούνται και για τη διακόσμηση των αγγείων⁴⁴ (εικ. 2, 4). Στην Αφρική, επίσης, τα αγγεία στολίζονται με κοσμήματα ακριβώς όπως οι άνθρωποι⁴⁵ (εικ. 5), ενώ ακόμα και η επιστημονική ορολογία στις ευρωπαϊκές, τουλάχιστον, γλώσσες χρησιμοποιεί λέξεις από το ανθρώπινο σώμα για να περιγράψει ένα αγγείο (π.χ. ώμος, κελή, κοιλιά κ.λπ.). Ενδιαφέρον, λοιπόν, θα ήταν να εξετασθεί η ίδια η φύση του πηλού και η συμβολική της σχέση με το ανθρώπινο σώμα: τα πηλίνα αντικείμενα είναι η σύμπτυξη των τριών στοιχείων του Ηράκλειτου (γη, φωτιά και νερό), όπως επίσης τα πρώτα (και σε πολλά μέρη του κόσμου για χιλιόδες χρόνια τα μόνα) τεκουργήματα που κατασκευάστηκαν με χημική μετατροπή και όχι με κατεργασία της πρώτης ύλης⁴⁶. Εκτός αυτού, πολλές θεολογικές δοξασίες θέλουν το θεό να δημιουργεί τον πρώτο άνθρωπο από χώμα και νερό και να του δίνει ζωή φυσώντας τη ζωστή του ανάσα στο πρόσωπό του (ο Αδάμ στην ιουδαϊκή-χριστιανική κληρονομιά⁴⁷, η δημιουργία του ανθρώπινου γένους από τον Άμα και τον Χίντο στο Γιουκούν της Νιγηρίας⁴⁸, για να αναφέρουμε μόνο δύο από τα πολυριθμά παραδείγματα). Σε αυτά τα συμπεράσματα, δεν προκαλεί έκπληξη ότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω,

9. Αγγείο της Μέσης Νεολιθικής περιόδου από το Σέσκιλο. Μουσείο Βόλου.

στη Μέση Ανατολή η κύρια εφαρμογή της κεραμικής τεχνολογίας υπήρξε η ειδωλοπλαστική. Οι «μαγικές» ιδιότητες μετατροπής της πρώτης ύλης, συνδυαζόμενες με το θεολογικό υπόβαθρο, έφεραν τον άνθρωπο στη θέση του δημιουργού, ο οποίος μιμούταν τη διαδικασία της δικής του δημιουργίας φτιάχνοντας αντίγραφο του σώματός του. Αυτή η παραδοσιακή μαγική αντίληψη του πηλού είναι δύσκολο να απουσίαζε και από τα πρώτα αγγεία.

Επομένως, μπορούμε να προτείνουμε ότι οι ανάγκες που οδήγησαν στους πρώτους πειρατισμούς, όπως επίσης και τα πρώτα στάδια όπως κεραμικών αγγείων δεν αδειάζονταν με πρακτικούς-οικονομικούς λόγους. Αντίθετα, η συμβολική-θρησκευτική φόρτιση ενυπάρχει στα πρώτα στάδια κατασκευής και χρήσης τους. Σταδιακά έγιναν αντιληπτά και τα πρακτικά και οικονομικά πλεονεκτήματα, με αποτέλεσμα τη γενίκευση της χρήσης, ενταγμένες σε καθημερινό επίπεδο, όπως αναφέρθηκε ήδη. Έτσι, οι θεωρίες για την υιοθέτηση της κεραμικής που παρουσιάζτηκαν παραπάνω εξετάζονται με την αλλαγή λειτουργίας της συγκεκριμένων τεχνολογίας βασισμένες σε μια συλλογιστική που καταδεικνύει τους μηχανισμούς που οδήγησαν σε οικονομική τροποποίηση⁴⁹.

Ενώ, λοιπόν, οι λόγοι για την επινόηση της κεραμικής πρέπει να αναζητηθούν στη μαγικο-θρησκευτική διάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως αυτή αποτυπώνεται και σε άλλη μια κατηγορία κεραμικών αντικειμένων, αυτά των ειδωλίων, δεν συμβαίνει το ίδιο και όσον αφορά την υιοθέτησή της. Η χρήση κεραμικών αγγείων σταδιακά διέκρινε την αντίληψη για τις τεράστιες δυνατότητες που πρόσφερε η αξιοποίηση του πηλού για την κατασκευή χρωστικών αγγείων. Έτσι, διευρύνθηκε η χρήση τους για να θεραπεύσει πρακτικές ανάγκες (π.χ. μαγείρεμα ή αποθήκευση), χωρίς αυτό να την αποκλείει και από δραστηριότητες ιδεολογικά φορτισμένες (π.χ. ταφές).

Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι οι περισσότερες από τις παραπάνω υποθέσεις είναι δύσκολο να τεκμηριωθούν με αδιάσειστες αποδείξεις. Ωστόσο, απομακρύνουν τη σκέψη μας από τα κανάλια των θεωρητικών συμπλεγμάτων που υπαγορεύουν να γίνονται αντιληπτές οι κοινωνικές σχέσεις και, κατά συνέπεια, οι γεωμετρικοί μέσω του σύγχρονου τρόπου σκέψης και ανάλυσης. Το γεγονός ότι η νέα τεχνολογία απαιτούσε εντατική εργασία μπορεί να θεωρηθεί ότι προσέθετε κύρος στα κατασκευασμένα αντικείμενα¹⁰. Παρ' όλα αυτά, πρέπει πάντα να έχουμε κατά νου ότι οι λέξεις «κύρος» ή «ελίξ» πιθανότατα είχαν τελείως διαφορετική σημασία στις προϊστορικές κοινωνίες.

Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το πλήθος των θεωριών που επιχειρούν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο τόσο της υιοθέτησης της κεραμικής, όσο και της διερεύνησης των απαρχών της εμφάνισής της, αποδεικνύει την εγγενή δυσκολία του εγχειρήματος. Η περιπλοκότητα του εγχειρήματος διαφάνεται ευκρινέστερα αν στα παραπάνω προσθέσουμε, έστω επιγραμματικά, άλλα θεωρητικά μοντέλα, όπως το εξελικτικό¹¹, ή τη λειτουργική προσέγγιση¹², που πολλαπλασιάζουν τις διαστάσεις του ζητήματος αυτού, ενός από τα πρώτα ζητήματα που ασχολήσαν τη θεωρητική αρχαιολογική σκέψη. Άνοικτο παραμένει το ερώτημα εάν είναι δυνατό να συνυπάρχουν τόσο πολλές και συχνά αντιφατικές διαστάσεις σε ένα μόνο θεωρητικό ερώτημα. Το βέβαιο, ωστόσο, είναι ότι λαμβάνοντες ως υπόψη μπορούμε να αποφύγουμε απλοποιήσεις και λογικά κενά, τόσο συνυποθιμένα στην προσέγγιση αρχαίων πολιτισμών και γεωμετρικών.

Σημειώσεις

1. J.A. Brown, «The beginnings of pottery as an economic process», στο S.E. van der Leeuw / R. Torrence (επιμ.), *What's New: A Closer Look at the Process of Innovation*, Unwin and Hyman, London 1989, σ. 203-224. P.M. Rice, *Pottery Analysis: A Sourcebook*,

10. Αγγείο της ύστερης νεολιθικής περιόδου από τη θέση Σπαγώ. Μουσείο Φιλίππου.

The University of Chicago Press, Chicago 1987.

2. Rice, *ό.π.*

3. D.E. Arnold, *Ceramic Theory and Cultural Process*, CUP, Cambridge 1985.

4. Στο ίδιο.

5. Brown, *ό.π.*

6. Arnold, *ό.π.*

7. Στο ίδιο.

8. Brown, *ό.π.*

9. Arnold, *ό.π.*

10. K.E. Sassaman, «The social contradictions of traditional and innovative cooking technologies in the prehistoric American Southeast», στο W.K. Barnett / J.W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 223-240.

11. B. Hayden, «The emergence of prestige technologies and pottery», στο W.K. Barnett / J. W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 257-265.

12. K.D. Vitelli, *Franchthi Neolithic Pottery*, τόμ. 1: *Classification and Ceramic Phases 1 and 2*, Indiana University Press, Bloomington 1993.

13. Στο ίδιο.

14. Hayden, *ό.π.*

15. Sassaman, *ό.π.*

16. Brown, *ό.π.* J.B. Griffin, «Ceramic complexity and cultural development: the Eastern United States as a case study», στο F.R. Matson (επιμ.), *Ceramics and Man*, Viking Fund Publications in Anthropology 41, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York 1965, σ. 104-113.

17. F. Ikawa-Smith, «On ceramic technology in East Asia», *Current Anthropology* 17 (1976), σ. 513-515. C.M. Aikens / T. Higuchi, *Prehistory of Japan*, Academic Press, New York 1982.

18. Arnold, *ό.π.*

19. Sassaman, *ό.π.*

20. Brown, *ό.π.*

21. H.E. Driver / W.C. Massey, «Comparative studies of North American Indians», *Transactions of the American Philosophical Society* 47/2 (1957), σ. 165-456.

22. R. Amiran, «The beginnings of pottery-making in the Near East», στο F.R. Matson (επιμ.), *Ceramics and Man*, Aldine, Chicago 1965, σ. 240-247.

23. K.D. Vitelli, «Were pots first made for foods? Doubts from Franchthi», *World Archaeology* 21/1 (1989), σ. 17-29.

24. Vitelli, *Franchthi Neolithic...*, *ό.π.*

25. Rice, *ό.π.*

26. Brown, *ό.π.*

27. J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, Charles Scribner, New York 1965.

28. B. Klima, «Palaeolithic huts of Dolni Vestonice», *Antiquity* 27 (1953), σ. 4-14.

29. Brown, *ό.π.*

30. Mellaart, *ό.π.*

31. M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia, As Reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, τόμ. 1. Los Angeles/California 1976.

32. Vitelli, *Franchthi Neolithic...*, *ό.π.*

33. Vitelli, «Were pots first...», *ό.π.* - *ό.π.* ιδία, «Power to the potters. Comment on Perles' "Systems of exchange and organisation of production in Neolithic Greece"», *Journal of Mediterranean Archaeology* 6/2 (1993), σ. 247-257.

34. X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Κεραμική: Μακεδονία-Θράκη», στο Γ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Ο νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή, Αθήνα 1996, σ. 112-116.

35. M. Παντελίδου-Γκόφα, *Η νεολιθική Ν. Μάκρη - Η κεραμική*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 153, Αθήνα 1995.

36. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ό.π.*

37. M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 B.C. Myths and Cult Images*, London 1982-*η* *ίδια*, *The Language of the Goddess*, London 1989.

38. Vitelli, «Power to the potters...», *ό.π.*

39. N. Barley, *Smashing Pots: Feats of Clay from Africa*, Trustees of the British Museum, 1994.

40. K.D. Vitelli, «Pots, potters and the shaping of the Greek Neolithic», στο W.K. Barnett / J.W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 55-64.

41. S.E. van der Leeuw / A.C. Pritchard (επιμ.), *The Many Dimensions of Pottery: Ceramics in Archaeology and Anthropology*, Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- and Protohistorie, Amsterdam 1984, σ. 63.

42. N. David / J. Sterner / K. Ganua, «Why pots are decorated», *Current Anthropology* 29 (1988), σ. 365-389.

43. Barley, *ό.π.*

44. Στο ίδιο.

45. Στο ίδιο.

46. David / Sterner / Ganua, *ό.π.*

47. *Έτζεϊς 2.7.*

48. Barley, *ό.π.*

49. Sassaman, *ό.π.*

50. Hayden, *ό.π.*

51. M.J. O'Brien / T.D. Holland / R.J.

Hoard / G.L. Fox, «Evolutionary implications of design and

performance characteristics of prehistoric pottery», *Journal of Archaeological Method and Theory* 1/3 (1994), σ. 259-304.
52. R.L. Rands, «Least-cost and function-optimizing interpretations of ceramic production: an archaeological perspective», στο C.C. Kolb (επιμ.), *Ceramic Ecology Revisited, 1987: The Technology and Socioeconomics of Pottery*, part I, 1988, σ. 165-198.

Βιβλιογραφία

AIKENS C.M. / HIGUCHI T., *Prehistory of Japan*, Academic Press, New York 1982.
AMIRAN R., «The beginnings of pottery-making in the Near East», στο F.R. Matson (επιμ.), *Ceramics and Man*, Aldine, Chicago 1965, σ. 240-247.
ARNOLD D.E., *Ceramic Theory and Cultural Process*, CUP, Cambridge 1985.
BARLEY N., *Smashing Pots: Feats of Clay from Africa*, Trustees of the British Museum, London 1994.
BROWN J.A., «The beginnings of pottery as an economic process», στο S.E. van der Leeuw / R. Torrence (επιμ.), *What's New: A Closer Look at the Process of Innovation*, Unwin and Hyman, London 1989, σ. 203-224.
DAVID N. / STERNER J. / GANUA K., «Why pots are decorated», *Current Anthropology* 29/3 (1988), σ. 365-389.
DRIVER H.E. / MASSEY W.C., «Comparative studies of North American Indians», *Transactions of the American Philosophical Society* 47/2 (1957), σ. 165-456.
GIMBUTAS M., *Neolithic Macedonia, As Reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, τόμ. 1, Los Angeles / California 1976.
-, *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 B.C. Myths and Cult Images*, London 1982.
-, *The Language of the Goddess*, London 1989.
GRIFFIN J.B., «Ceramic complexity and cultural development: the Eastern United States as a case study», στο F.R. Matson (επιμ.), *Ceramics and Man*, Viking Fund Publications in Anthropology 41, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York 1965, σ. 104-113.
HAYDEN B., «The emergence of prestige technologies and pottery»,

στο W.K. Barnett / J.W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 257-265.
IKAWA-SMITH F., «On ceramic technology in East Asia», *Current Anthropology* 17 (1976), σ. 513-515.
KLIMA B., «Palaeolithic huts of Dolni Vestonice», *Antiquity* 27 (1953), σ. 4-14.
ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ Χ., «Κεραμική: Μακεδονία-Θράκη», στο Γ. Παναθανασόπουλος (επιμ.), *Ο νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή, Αθήνα 1996, σ. 112-116.
MELLAART J., «Anatolian pottery as a basis for cultural synthesis», στο F.R. Matson (επιμ.), *Ceramics and Man*, Viking Fund Publications in Anthropology 41, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York 1965, σ. 203-224.
-, *The Neolithic of the Near East*, Charles Scribner, New York 1965.
O'BRIEN M.J. / HOLLAND T.D. / HOARD R.J. / FOX G.L., «Evolutionary implications of design and performance characteristics of prehistoric pottery», *Journal of Archaeological Method and Theory* 1/3 (1994), σ. 203-304.
ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΓΚΟΦΑ Μ., *Η νεολιθική Ν. Μάκρη - Η κεραμική*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 153, Αθήναι 1995.
RANDS R.L., «Least-cost and function-optimizing interpretations of ceramic production: an archaeological perspective», στο C.C. Kolb (επιμ.), *Ceramic Ecology Revisited, 1987: The Technology and Socioeconomics of Pottery*, part I, 1988, σ. 165-198.
RICE P.M., *Pottery Analysis: A Sourcebook*, The University of Chicago Press, Chicago 1987.
SASSAMAN K.E., «The social contradictions of traditional and innovative cooking technologies in the prehistoric American Southeast», στο W.K. Barnett / J.W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 223-240.
VAN DER LEEUW S.E. / PRICHARD A.C. (επιμ.), *The Many Dimensions of Pottery: Ceramics in Archaeology and Anthropology*, Albert Egges van

Giffen Instituut voor Prae- and Protohistorie, Amsterdam 1984.
VAN DER LEEUW S.E., «Giving the potter a choice: conceptual aspects of pottery techniques», στο P. Lemonnier (επιμ.), *Technological Choices: Transformation in Material Cultures Since the Neolithic*, Routledge, London 1993, σ. 227-237.
VITTELLI K.D., «Were pots first made for foods? Doubts from Franchthi», *World Archaeology* 21/1 (1989), σ. 17-29.
-, *Franchthi Neolithic Pottery*, τόμ. 1: *Classification and Ceramic Phases 1 and 2*, Indiana University Press, Bloomington 1993.
-, «Power to the potters. Comment on Perles' "Systems of exchange and organisation of production in Neolithic Greece"», *Journal of Mediterranean Archaeology* 6/2 (1993), σ. 247-257.
-, «Pots, potters and the shaping of the Greek Neolithic», στο W.K. Barnett / J.W. Hoopes (επιμ.), *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian, Washington 1995, σ. 55-64.

Making Earthenware: Invention and Adoption Konstantina Papakosta

The article deals with the question of the outset of making earthenware and investigates the factors/circumstances that led to the introduction of pottery in human communities as well as the reason of their extensive adoption.

These factors are sought in the magic-symbolic-ritual field: it is argued that the first earthenware of baked clay was made not for any practical necessity, been already served by various other materials, but because of the very nature of clay; it could function as a vehicle of symbolism relating the vessel and its use with the human body and at the same time could be shaped in refined forms most appropriate for ritual use. The reason can be found in the relevant bibliography that refers to the advantages, both practical (cooking utensils and storing vessels) and economic, the earthenware has given to communities. Finally, it is suggested that agriculture and permanent settlement have favored the adoption of this new technique.